

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

САМАРІНА Світлана Іванівна

УДК 37. 091.5 (091) (477) ”18/19”

**ПРОБЛЕМА ДИСЦИПЛІНИ УЧНІВ
В ІСТОРІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент

Аніщенко Олена Валеріївна,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної Академії педагогічних наук України,

старший науковий співробітник

відділу андрагогіки,

м. Київ.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор

Березівська Лариса Дмитрівна,

Інститут педагогіки Національної Академії
педагогічних наук України, вчений секретар,

м. Київ;

кандидат педагогічних наук, доцент

Борейко Олександр Михайлович,

Житомирський державний університет

імені Івана Франка,

доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 15 травня 2012 року об 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 14 квітня 2012 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Модернізація вітчизняної шкільної освіти зумовлює необхідність пошуку шляхів виховання високоморального, відповідального громадянина держави, морально стійкої особистості, здатної набувати нових знань, усвідомлювати цінності, умотивовано сприймати норми моралі, правила поведінки, що є основними характеристиками дисциплінованої, вихованої людини. У документах про освіту (Концепції загальної середньої освіти (12 річна школа) (2001), Національній доктрині розвитку освіти (2002), „Основних орієнтирах виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України” (2007) акцентовано увагу на необхідності усвідомлення взаємозв'язку ідей індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності. Це актуалізує необхідність удосконалення форм, методів і прийомів виховання, які забезпечують розуміння учнями ролі дисципліни у навчально-виховному процесі школи та позашкільному житті.

Успішність розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням дисципліни учнів, залежить від правильного розуміння сутності шкільної дисципліни, свідомого сприйняття учнями норм і правил поведінки у суспільстві й школі, виконання обов'язків, дотримання вимог моральності у вчинках і діях, сформованості вмінь і навичок самоорганізації, самодисципліни та ін. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є ґрунтовне вивчення й творче використання прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду з формування дисципліни учнів на різних етапах розвитку шкільної освіти України у другій половині XIX – на початку XX ст. в умовах модернізації вітчизняної шкільної освіти.

Аналіз літературних джерел показав, що на різних етапах розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики науковці досліджували проблему дисципліни учнів. Так, у другій половині XIX – на початку XX ст. проблемі шкільної дисципліни присвячені праці М. Демкова, К. Лебединцева, Т. Лубенця, С. Миропольського, М. Пирогова, С. Русової, Я. Чепіги та ін. На початку XX ст. проблему дисципліни учнів проаналізовано Л. Адріановим, Н. Левітовим та ін. У другій половині минулого століття її ґрунтовно вивчали В. Гмурман, А. Макаренко, Е. Монозон, В. Сухомлинський, а наукові пошуки у формі дисертаційних досліджень здійснили Г. Черепанова, М. Чобітько, О. Шапран та ін. Висвітленню окремих аспектів проблеми дисципліни учнів присвячені дисертації сучасних науковців, серед яких О. Гончарова, О. Горчакова, З. Палюх, А. Стаканков, О. Федорович та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з різних аспектів дисципліни особистості, на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики відсутні

цілісні історико-педагогічні дослідження, присвячені комплексному висвітленню проблеми дисципліни учнів у шкільній освіті України окресленого періоду. Отже, нерозробленість порушеної проблеми в історико-педагогічній науці, її актуальність, практична значущість в умовах модернізації шкільної освіти України зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: „**Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України (друга половина XIX – початок XX століття)**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя на тему: „Розвиток школи і педагогічної науки в Україні (XIX – XX ст.)” (протокол № 6 від 26.12. 2001 р.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 5 від 31.01. 2008 р.) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 3 від 25.03. 2008 р.).

Мета дослідження – розкрити особливості формування дисципліни учнів у шкільній освіті досліджуваного періоду, визначити раціональні ідеї вітчизняного історико-педагогічного досвіду для оптимізації виховної діяльності загальноосвітніх закладів.

З огляду на мету дослідження ми визначили такі його основні **завдання**:

1. Проаналізувати загальний стан дослідженості теорії і практики формування дисципліни учнів у другій половині XIX – на початку XX століття.
2. Розробити поняттєво-термінологічний апарат дослідження й розкрити сутність ключових понять проблеми формування дисципліни учнів.
3. Виявити, проаналізувати основні методи і прийоми формування дисципліни учнів у навчально-виховній діяльності загальноосвітньої школи у навчальний і позанавчальний час.
4. Визначити тенденції процесу формування дисципліни учнів у шкільній освіті України досліджуваного періоду.
5. Обґрунтувати можливості творчого використання виявлених прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду формування дисципліни учнів з метою їх використання в умовах модернізації шкільної освіти України.

Об'єкт дослідження – проблема дисципліни учнів в історії вітчизняної педагогічної науки і практики у другій половині XIX – на початку XX століття.

Предмет дослідження – тенденції, методи, прийоми формування дисципліни учнів у шкільній освіті України другої половини XIX – на початку XX століття.

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом другої половини XIX –

початком ХХ ст., де нижня межа (60-і роки ХІХ ст.) обрана як етап реформування шкільної освіти, що характеризувався зрушеннями в нормативному, змістовому забезпеченні шкільної освіти, які вплинули на зміст, форми і методи дисциплінування учнів, сприяло посиленню уваги педагогів, батьків учнів і громадськості до розв'язання проблем дисципліни школярів. Вибір верхньої межі (1917 р.) обґрунтовується ліквідацією дореволюційної системи шкільної освіти у зв'язку з явищами і подіями соціально-політичного, суспільно-економічного характеру, що зумовили зміни у розумінні сутності проблем дисципліни учнів, появу низки законодавчих, нормативних документів, які відміняли дію попередніх актів щодо організаційно-педагогічних засад формування дисципліни учнів у шкільній освіті України.

Географічні межі дослідження охоплюють частину території України, яка у досліджуваній період входила до складу Російської імперії і поділялася на три навчальні округи (Київський, Одеський, Харківський). Оскільки західноукраїнські землі (Галичина, Буковина і Закарпаття) у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. входили до складу Австро-Угорської імперії, то й формування дисципліни учнів відбувалося з урахуванням особливостей розвитку освітньої системи тієї держави. Тому шкільна дисципліна західноукраїнського регіону мала свої особливості, які потребують окремого педагогічного аналізу.

Теоретичну основу дослідження становлять висновки і положення з філософії освіти (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало), методології педагогіки та історії педагогіки (О. Антонова, А. Вихрущ, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, О. Сухомлинська); педагогічні ідеї з історії розвитку української освіти (О. Аніщенко, Л. Березівська, О. Борейко, Л. Вовк, О. Горчакова, О. Грива, Н. Гупан, С. Золотухіна, М. Левківський, А. Стаканков); праці, присвячені національній школі й вихованню (Г. Ващенко, М. Демков, О. Духнович, С. Миропольський, С. Русова, Я. Чепіга); наукові узагальнення з проблеми формування дисциплінованої поведінки учнів в історії шкільної освіти (О. Гончарова, О. Довженко, О. Єрьоменко, З. Палюх, Р. Черновол-Ткаченко); праці з теорії і практики виховання особистості (М. Красовицький, П. Лесгафт, А. Макаренко, Г. Назаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський), психології виховання особистості (Л. Виготський, Є. Ільїн, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Семиченко, І. Сікорський, В. Степанов) та ін.

Джерельну базу дослідження становлять фонди: Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ф. 707 – Управління Київського навчального округу), Державного архіву м. Києва (ф. 55 – Київська жіноча міністерська гімназія Кн. Ольги; ф. 145 – Київська приватна жіноча гімназія Дучинської), державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині (ф. 1105 – Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька; ф. 1234

– Ніжинська жіноча гімназія імені П. Кушакевич; 1235 – Ніжинська жіноча гімназія імені А.Ф. Крестинської; ф. 1237 – Ніжинське Олександрівське грецьке училище; ф. 1355 – Борзнянська жіноча гімназія М.Н. Тимченко; ф. 1356 – Борзнянське повітове училище; ф. 1358 – Борзнянське двокласне міське училище; ф. 1367 – Ніжинська чоловіча гімназія при Історико-філологічному інституті князя Безбородька), державного архіву Вінницької обл. у м. Вінниця (ф. 14 – Вінницька чоловіча гімназія; ф. 193 – Рачківське двокласне селянське народне училище; ф. 350 – Маньківське однокласне повітове училище; ф. 680 – Шереметське однокласне народне училище); бібліотечні фонди: Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського НАН України, державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, бібліотеки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Проаналізовано нормативно-правові документи з проблеми шкільної дисципліни (накази, постанови, циркуляри, розпорядження Міністерства народної освіти, попечителів навчальних округів), довідкові, навчально-методичні, наукові праці, матеріали періодичних видань досліджуваного періоду („Журнал Міністерства Народної Освіти”, „Світло”, „Педагогічний збірник”, „Вісник виховання”), а також публікації в окремих сучасних журналах, збірниках наукових праць на електронних і паперових носіях.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань відповідно до специфіки предмета на різних етапах дослідження використовувалися такі теоретичні методи наукового пошуку: загальнонаукові – для вивчення зарубіжних і вітчизняних джерел із подальшим аналізом, синтезом, порівнянням, систематизацією, узагальненням результатів опрацювання архівних матеріалів, літературних джерел; термінологічний аналіз з метою уточнення, конкретизації окремих понять відповідно до предмета дослідження; історико-структурний – для розробки структури дослідження, обґрунтування періодизації процесу формування дисципліни учнів, комплексного аналізу теорії і практики формування дисципліни учнів у закладах шкільної освіти України; порівняльно-історичний – для вивчення проблеми, виявлення тенденцій і закономірностей її розвитку; порівняльно-зіставний – з метою розробки періодизації, характеристики змісту й форм дисциплінування учнів, порівняння різних поглядів, соціально-педагогічних явищ, подій і процесів; хронологічний – для висвітлення теми дослідження у динамічних змінах і часовій послідовності.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що у вітчизняній педагогічній науці *вперше*: здійснено системний аналіз проблеми дисципліни учнів в історії шкільної освіти України другої половини XIX – на початку XX ст.; обґрунтовано періодизацію, охарактеризовано тенденції та особливості процесу формування дисципліни учнів у закладах шкільної освіти України досліджуваного періоду; виявлено,

проаналізовано методи, форми дисциплінування учнів, напрями навчально-виховної і позанавчальної діяльності закладів шкільної освіти з метою формування дисциплінованої поведінки учнів; уведено у науковий обіг 78 архівних справ, в яких міститься близько 100 документів, матеріалів, а також ідеї і факти з проблеми дисципліни учнів, раніше не відомих широкому загалу науковців; розроблено авторську хронологічну таблицю, в якій систематизовано 56 історичних фактів, подій, що відіграли значну роль в історії розвитку ідей з формування дисципліни учнів у школі; виявлено прогресивний вітчизняний історико-педагогічний досвід формування дисципліни учнів, актуальний в умовах модернізації сучасної шкільної освіти України; *конкретизовано й удосконалено* понятійно-термінологічний апарат з проблеми дисертаційного дослідження, який було покладено в основу укладеного термінологічного словника „Дисципліна у загальноосвітній школі України: історико-педагогічний контекст”, сутність дисципліни учнів на основі термінологічного, хронологічного підходів; *подальшого розвитку набули* ідеї щодо нормативно-правової бази забезпечення формування дисципліни учнів, застосування методів заохочення, покарання у виховній практиці закладів шкільної освіти, ролі Міністерства народної освіти, педагогічних рад, батьківських комітетів щодо формування дисципліни учнів у шкільній освіті України досліджуваного періоду.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні спецкурсу „Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України” для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають педагогічні дисципліни. Результати дослідження, зміст, висновки та джерельна база можуть використовуватися у вищих педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації для розробки навчальних курсів з загальної педагогіки, історії педагогіки, основ педагогічної майстерності. Одержані дослідницькі матеріали сприятимуть пошуку оптимальних шляхів здійснення виховного впливу на учнів з метою формування у них свідомого ставлення до правил і норм поведінки.

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/711 від 16.05.2011 р.), Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 33 від 11.04.2011 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/1238 від 18.05.2011 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 04-11/715 від 01.07.2011 р.).

Вірогідність наукових результатів і висновків забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень із застосуванням адекватних меті, об’єкту, предмету і завданням дослідження методів; дослідженням значної кількості архівних матеріалів; апробацією на науково-практичних конференціях; практичним використанням

результатів дослідження у ході впровадження в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів спецкурсу.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час участі у науково-практичних, наукових конференціях різного рівня, зокрема *міжнародних*: „Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (Вінниця, 2008, 2010), „Місія викладача вищої школи в контексті сучасних освітніх викликів” (Львів, 2008), „Українство у світі: Україна є там, де живуть українці” (Чернігів, 2009), VI Міжнародній науково-практичній конференції „Стратегічні питання світової науки – 2010” (Пшемишль (Польща), 2010), VII Міжнародній науково-практичній конференції „Прикладні наукові розробки – 2011” (Прага (Чехія), 2011); *всеукраїнських*: „Магістратура: творчі пошуки і здобутки в умовах участі України у Болонському процесі” (Київ, 2008), „Психолого-педагогічні засади розвитку соборності особистості” (Київ, 2009), „Видатні педагоги XIX ст. про виховання “нової людини” (Ніжин, 2009), „Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності” (Ніжин – Чернігів – Олешня, 2011), *звітних* конференціях Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя (Ніжин, 2008, 2009), Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (Київ, 2009, 2011); а також на філософсько-методологічному *семінарі* „Аксіологічна концептосфера педагогічної науки” (Київ, 2010); *педагогічних читаннях* пам’яті вченого-педагога О.С. Дубинчук (Київ, 2010).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 18 одноосібних публікаціях, з них 9 опубліковано у провідних фахових виданнях України, 2 – у збірниках наукових праць і 4 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 1 термінологічному словнику з проблеми дослідження, 1 навчальній та 1 робочій програмі спецкурсу. Загальний обсяг опублікованих матеріалів з теми дисертаційного дослідження становить 5 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури та архівних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 284 сторінки. Основний текст викладено на 191 сторінці. Робота містить 7 таблиць, 8 рисунків, 14 додатків. Список використаної літератури включає 370 найменувань, з яких 140 – архівні справи, 10 – джерела іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено його об’єкт, предмет, мету й завдання; охарактеризовано джерельну базу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, вірогідність наукових положень, апробацію та впровадження одержаних

результатів.

У першому розділі – „**Дисципліна учнів у шкільній освіті на теренах України як історико-педагогічна проблема**” – на основі вивчення дореволюційної, радянської і сучасної психолого-педагогічної (навчально-методичної, довідкової, наукової), філософської, історичної літератури та архівних джерел здійснено аналіз проблеми дисципліни учнів у шкільній освіті на теренах України.

Систематизація та узагальнення результатів вивчення літературних джерел другої половини XIX – початку XX ст. дозволили встановити, що у цей період активно досліджувалися питання зовнішнього й внутрішнього порядку школи, норми і правила поведінки, ціннісні аспекти виховання, а власне шкільна дисципліна вивчалася як педагогічне явище. У своїх працях видатні педагоги (М. Демков, К. Лебединцев, Т. Лубенець, С. Миропольський, М. Пирогов, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін.) розкривали сутність дисципліни, методи, прийоми і способи її формування у школі.

Встановлено, що з середини XX ст. проблема дисципліни учнів набула наукового обґрунтування, відбулися зміни у розумінні сутності шкільної дисципліни, посилилася увага науковців до проблеми свідомої дисципліни. У науковому доробку вчених (В. Гмурман, А. Макаренко, Е. Монозон, В. Сухомлинський, М. Хвиль, Г. Черепанова, М. Чобітько, О. Шапран, Д. Шелухін та ін.) відображено погляди на формування дисциплінованості школярів у контексті радянської виховної парадигми.

Виявлено, що наприкінці XX – початку XXI ст. науковцями проаналізовано психолого-педагогічні умови формування дисциплінованої поведінки учнів (О. Белікова, М. Богуславський, Н. Довбня, Н. Проценко, Е. Сапожнікова, С. Степанов, І. Титаренко, О. Федько та ін.). В окремих історико-педагогічних дослідженнях (О. Горчакова, С. Крюков, О. Скринська, А. Стаканков) опосередковано висвітлено проблеми дисципліни у вітчизняній і зарубіжній школі переважно у контексті розвитку правової і громадянської культури молоді. У дисертаціях З. Палюх, О. Гончарової викладено окремі аспекти формування дисциплінованої особистості у школах 20-х років XX ст. У зазначених працях здійснено лише фрагментарний аналіз проблеми формування дисципліни учнів у школі дореволюційного періоду на теренах України.

У результаті уточнення поняттєво-термінологічного апарату розкрито сутність основних понять дослідження, з'ясовано, що дисципліна учнів – динамічна категорія, сутність якої зазнає змін залежно від соціально-економічного, правового розвитку суспільства. Обґрунтовано висновок про те, що у другій половині XIX ст. дисципліна тлумачилося як сукупність способів керівництва учнями з метою забезпечення зовнішнього й внутрішнього порядку в школі. На початку XX ст. дисципліну учнів почали розглядати як

сукупність норм, що регулюють ставлення вихованців до процесу навчання, однокласників і педагогів. У ХХІ ст. дисципліна учнів передбачає дотримання ними чинних шкільних норм, правил, режиму навчального закладу відповідно до норм, правил суспільства, а також свідому самоорганізацію, виконання учнями своїх обов'язків та ін.

Доведено, що розвиток ідей з формування дисципліни учнів здійснювався від уявлень про дисципліну як зовнішній порядок до розуміння її глибинної сутності; від традиційного, характерного для школи другої половини ХІХ ст., позитивного ставлення до методів негативного впливу у формуванні дисциплінованої поведінки учнів до визнання на початку ХХ ст. ефективності методів позитивної дії; від широкого застосування покарань до зменшення їхньої кількості, та, зрештою, заборони фізичних покарань на державному рівні; від усвідомлення помилковості суджень щодо провідної ролі школи у забезпеченні позашкільного нагляду за учнями до залучення батьків і громадськості з метою розв'язання завдань контролю за учнями поза школою.

Розроблено авторську періодизацію процесу розвитку педагогічних ідей щодо формування дисципліни учнів досліджуваного періоду, яка хронологічно охоплює два етапи: з другої половини ХІХ ст. до початку ХХ ст. (1860-і – 1901 рр.) і початок ХХ ст. (1901 – 1917 рр.). Перший – характеризується суспільними зрушеннями й реформуванням у 60-ті роки системи шкільної освіти, визначенням провідної ролі школи у формуванні дисципліни учнів, активним пошуком ефективних форм, методів і прийомів у зазначеному напрямі. Виокремлення нижньої межі цього періоду (60-ті роки ХІХ ст.) пов'язується з фактом здійснення шкільної реформи 1864 р., яка дала можливість визначити складові системи початкової і середньої шкільної освіти на основі „Положення про початкові народні училища” (1864 р.), „Статуту гімназій і прогімназій” (1864 р.) та інших документів, а також обґрунтування М. Пироговим необхідності заборони покарань різками, що вплинуло на зміст нормативного та організаційно-педагогічного забезпечення шкільної освіти у контексті вибору форм, методів і прийомів дисциплінування учнів.

Обґрунтовано думку про характерні особливості цього етапу, а саме: прагнення школи до одноосібного керівництва процесом дисциплінування учнів; визначення провідної ролі педагогічного персоналу шкіл (учителів, наставників, шкільної адміністрації); відсутність співпраці школи з батьками і громадськістю щодо формування дисципліни учнів. Доведено, що виокремлення верхньої межі першого етапу процесу розвитку педагогічних ідей щодо дисципліни учнів окреслено тенденцією послаблення ролі школи у процесі формування дисциплінованості учнів на основі наказу Міністерства народної освіти (МНО) „Щодо значення сімейного виховання” (1901 р.), яким було обмежено функції педагогічного персоналу закладів шкільної освіти з формування дисципліни учнів, здійснення

позашкільного нагляду, визнано необхідність створення батьківських комітетів, залучення громадських організацій до виховання учнів.

З'ясовано, що другий етап (1901 – 1917 рр.) визначався тенденцією до співпраці школи з сім'ями учнів і громадськістю щодо формування дисципліни школярів на тлі змін у суспільному устрої країни; характеризувався активною участю батьків у вихованні дисциплінованої поведінки дітей, ліквідацією сформованої системи шкільної освіти, характерної для досліджуваного періоду, змінами у нормативно-правовому, організаційно-педагогічному забезпеченні цього процесу.

У другому розділі – **„Формування дисципліни учнів у навчально-виховному процесі закладів шкільної освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття”** – на основі аналізу матеріалів архівних джерел, навчально-методичних праць, публікацій у періодичних виданнях розкрито сутність процесу формування дисципліни учнів у закладах шкільної освіти досліджуваного періоду. Охарактеризовано методи і прийоми формування дисциплінованої поведінки учнів, функції педагогічних рад, батьківських комітетів, роль класних наставників, наглядачів і вчителів у визначеному напрямі. Детально проаналізовано можливості школи щодо розв'язання завдань з формування дисциплінованої поведінки учнів за допомогою ручної праці і фізичних вправ. Окреслено основні шляхи оптимізації навчальної діяльності з метою формування дисципліни учнівської молоді.

Обґрунтовано висновок про те, що виховна діяльність щодо формування дисципліни учнів у шкільній освіті на теренах України була організована досить ретельно і передбачала залучення значної кількості суб'єктів педагогічної взаємодії (вчителі, класні наставники і наглядачі, члени педагогічних рад, батьківських комітетів). Доведено, що у другій половині XIX ст. основною функцією педагогічних рад була організація й координація навчально-виховного процесу школи. На початку XX ст., відповідно до Циркулярного розпорядження Міністерства народної освіти „Про правильне виконання вимог закону та інструкцій Міністерства, що стосуються Педагогічних Рад” (1 серпня 1900 р.), функції педагогічних рад у формуванні дисципліни учнів було розширено у контексті розробки, доповнення правил, що регулювали поведінку учнів у закладах шкільної освіти, упровадження вказівок щодо їх застосування, ухвалення заходів з метою попередження порушень дисципліни шляхом роз'яснення правил поведінки. Також на засіданнях педагогічних рад обговорювалася поведінка учнів, здійснювався аналіз їхніх життєвих обставин, умов виховання у сім'ї, призначалися покарання за порушення шкільної дисципліни, приймалися рішення щодо реалізації заходів з покращення стану їх здоров'я й фізичного розвитку тощо.

Акцентовано увагу на тому, що у другій половині XIX ст. батьків і громадськість практично не залучали до виховання школярів. Водночас, на початку XX ст. на основі наказу

міністра народної освіти „Щодо сімейного виховання” (2 квітня 1902 р.) проголошувалася необхідність активного долучення батьків до процесу формування дисципліни учнів шляхом створення батьківських комітетів. Аналіз архівних джерел засвідчив, що у цей період така форма роботи з батьками тільки зароджувалася, а основні завдання з формування дисципліни учнів розв’язувалися переважно педагогічним персоналом закладів шкільної освіти, зокрема класними наставниками.

Зазначено, що з метою формування дисциплінованої поведінки учнів у досліджуваній період класні наставники керувалися інструкцією Міністерства народної освіти (5 серпня 1877 р.), яка передбачала виконання ними певних функцій, а саме: діагностичної (спостереження, вивчення особистості учня, складання характеристик із подальшою фіксацією у свідоцтвах, білетах, кондуїтних списках), контролюючої (нагляд за дотриманням учнями шкільних правил і норм поведінки), роз’яснювальної (пояснення школярам їхніх обов’язків відповідно до правил навчального закладу, вимог моральності у поведінці).

Виявлено, що досліджуваний період характеризувався початком становлення теорії методів шкільної дисципліни. Так, у другій половині XIX – на початку XX ст. використовувалися методи „негативної і позитивної дії”. Доведено, що у практику закладів шкільної освіти було вперше запроваджено такі методи позитивного виховного впливу, як педагогічне навіювання й переконання, що набули значного поширення у XX – XXI ст.

Наголошено, що у шкільній освіті другої половини XIX ст. активно використовувався метод покарання, який розглядався як спосіб уникнення подальших негативних вчинків шляхом упровадження стягнень за здійснені провини. З’ясовано, що на початку XX ст. відбулися зміни щодо тлумачення сутності цього методу у напрямі обмеження учня в користуванні загальними благами, визначенні оптимальності чуттєвого, справедливого покарання, обраного на основі індивідуального підходу. Зазначено, що прогресивні педагоги (К. Лебединцев, Т. Лубенець, М. Пирогов та ін.) наполягали на необхідності переважного використання методів „позитивної дії” у формуванні дисциплінованої поведінки учнів і доводили неефективність покарань у шкільних закладах освіти досліджуваного періоду.

Акцентовано увагу на важливості ручної праці, фізичних вправ, а також впливу громадськості й суспільних почуттів на формування дисциплінованості учнів з метою розвитку вольових якостей, старанності, охайності, відповідальності, цілеспрямованості, ініціативності та ін.

Доведено, що незважаючи на позитивні зрушення у розв’язанні проблем дисципліни учнів у шкільній освіті другої половини XIX – на початку XX ст., запровадження її правил здійснювалося переважно шляхом попередження негативних вчинків, введення штрафних санкцій, а за умови допущення порушень – покарань.

У третьому розділі – „**Позанавчальна робота як напрям діяльності закладів шкільної освіти з формування дисципліни учнів у другій половині XIX – на початку XX століття**” – висвітлено особливості процесу формування дисциплінованої поведінки учнів у позанавчальній діяльності досліджуваного періоду в Україні; проаналізовано зміст нормативно-правових документів Міністерства народної освіти, які характеризували позанавчальну діяльність школи у процесі формування дисципліни учнів. На основі аналізу дослідницьких матеріалів виокремлено й охарактеризовано форми позанавчальної роботи школи щодо виховання дисциплінованої поведінки школярів. Розкрито сутність і функції позашкільного нагляду за поведінкою учнів, окреслено його позитивне й негативне значення.

З’ясовано, що у досліджуваній період процес організації позашкільної діяльності суворо контролювався Міністерством народної освіти на рівні директив, циркулярів, розпоряджень щодо забезпечення належного контролю за дисципліною учнів у позанавчальний час. У цих документах було визначено норми і правила поведінки учнів у вільний від навчання час, вимоги до шкільної форми, а також функції школи у забезпеченні позашкільного нагляду за учнями, організації їхнього дозвілля.

Зроблено висновок про ефективність запроваджених у досліджуваних закладах шкільної освіти форм позанавчальної діяльності школярів, зокрема, літературно-музичних вечорів, читань, морально-етичних і релігійних бесід, екскурсій і прогулянок, які сприяли формуванню в учнів пунктуальності, самодіяльності, відповідальності, стриманості, працелюбства як прояву дисциплінованості. Виявлено, що найбільш популярною формою організації позанавчальної діяльності учнів були літературно-музичні вечори, запроваджені М. Пироговим у другій половині XIX ст. з метою посилення самостійності дослідницької праці школярів, урізноманітнення їхньої діяльності, убезпечення від шкідливих розваг.

Підкреслено, що у досліджуваній період у практиці шкіл був поширений позашкільний нагляд – постійний жорсткий контроль за поведінкою учнів у позанавчальний час, що проводився у навчальному закладі та за його межами (у театрах, скверах, на вулицях міста, на орендованих учнями квартирах для проживання тощо).

Виявлено, що у другій половині XIX ст. школа намагалася одноосібно встановлювати правила для учнів та забезпечувати контроль за їх виконанням за межами навчального закладу, тоді як на початку XX ст. педагоги наголошували на необхідності тісної співпраці вчителів, батьків і громадських організацій, залучення школярів до позанавчальної роботи школи для забезпечення ефективності позашкільного нагляду.

На основі узагальнення дослідницьких матеріалів визначено основні завдання позашкільного нагляду, серед яких: контроль за дотриманням норм і правил шкільної дисципліни у громадських місцях, навчальному закладі у вільний від навчання час;

попередження вчинків, що суперечать нормам суспільної моралі та вимогам шкільної дисципліни.

Обґрунтовано можливості творчого використання досвіду організації позашкільного нагляду за учнями, роботи батьківських комітетів, на необхідності створення у школах „інститутів класного наставництва”, залучення учнів до гурткової роботи. Наголошено на важливості посилення виховної роботи із урахуванням релігійного, морально-духовного, фізичного й трудового напрямів виховання з метою покращення рівня дисципліни у сучасній школі.

У результаті проведеного дослідження окреслено шляхи творчого використання історико-педагогічного досвіду формування дисципліни учнів досліджуваного періоду у сучасних навчальних закладах шкільного типу. Обґрунтовано доцільність його переосмислення у зв'язку з необхідністю забезпечення контролю за школярами у позанавчальний час. Визначено можливості впровадження цього контролю за умови тісної співпраці школи, сім'ї, громадськості, шляхи оновлення системи „шкільного наставництва”, підвищення педагогічної культури батьків, що підвищить рівень дисциплінованості школярів. Окреслено виховний потенціал гурткової роботи в школі, наголошено на необхідності залучення учнів до участі у проведенні та організації різноманітних тематичних вечорів, морально-етичних бесід, читань, суспільно-корисної праці, посилення виховної роботи школи за допомогою релігійного і морально-духовного виховання.

Отже, мета наукового пошуку досягнута, визначені завдання виконано, що дає підстави для загальних висновків дисертаційної роботи.

ВИСНОВКИ

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми формування дисципліни учнів закладів шкільної освіти досліджуваного періоду виявлено, що порушений тема не була предметом спеціальних комплексних наукових досліджень з історії педагогіки.

З'ясовано, що у вивчених матеріалах (архівних джерелах, нормативно-правових документах, педагогічній, історичній, філософській, навчально-методичній літературі, монографіях і дисертаціях) наводяться лише окремі аспекти досліджень, які можна тлумачити в історико-педагогічному контексті проблеми дисципліни школярів.

У ході історіографічного пошуку доведено, що дисципліна учнів у шкільній освіті України як наукова історико-педагогічна проблема системно в обраних хронологічних межах не досліджувалася.

2. У результаті уточнення, конкретизації сутності педагогічних понять в історико-педагогічному контексті окреслено поняттєво-термінологічний апарат з теми дослідження та

здійснено його узагальнення в авторському термінологічному словнику. На основі проведеної роботи у науковий обіг введено значну кількість понять, які широко використовувалися у навчально-виховній практиці закладів шкільної освіти досліджуваного періоду, а з часом зазнали трансформаційних змін, стали підґрунтям для формування сучасного поняттєво-термінологічного апарату з проблеми дисциплінованості особистості. До таких віднесено категорії: дисципліна, дисципліна учнів, шкільна дисципліна, шкільний порядок, внутрішня й зовнішня дисципліна, моральний ідеал, моральне виховання та ін. З'ясовано, що поняття „дисципліна учнів” і „шкільна дисципліна” (внутрішня – розумова, зовнішня) ототожнювалися й тлумачилися як беззаперечне підкорення учня вимогам учителя шляхом виконання його розпоряджень, дотримання встановлених педагогічним персоналом правил поведінки, що забезпечувало належний зовнішній і внутрішній шкільний (дисциплінарний) порядок. Доведено, що у подальшому ці поняття трансформувалися та у сучасних умовах набули форми внутрішньої (свідомої) і зовнішньої (несвідомої) дисципліни учнів.

Конкретизовано сучасне тлумачення поняття „дисципліна учнів” як особливої форми суспільної дисципліни, що ґрунтується на інтегральній якості особистості й визначає ціннісне ставлення школярів до оточуючих, виявляється в дотриманні загальноприйнятих норм поведінки, формується за умови цілеспрямованого педагогічного впливу, який визначає мету, зміст діяльності й поведінки, а також забезпечує їх усвідомлення крізь призму відповідного прояву особистісних моральних якостей учнів. Прагнення з'ясувати, як ідеї формування дисциплінованої поведінки учнів досліджуваного періоду втілювалися у педагогічній науці й практиці ХХІ ст., зумовило об'єктивну потребу у розширенні поняттєво-термінологічного апарату дисертації сучасними термінами. Доведено, що формування дисципліни учнів має бути збагачено морально-етичними, родинно-сімейними і релігійними аспектами виховної роботи школи.

3. Встановлено, що з метою формування дисциплінованої поведінки дітей і підлітків у навчально-виховному процесі закладів освіти шкільного типу досліджуваного періоду в Україні використовувалися різноманітні методи і прийоми дисциплінування. Охарактеризовано методи „позитивної дії”, які використовувалися для заохочення зразкової поведінки учнів, її покращення у ході навчання з метою попередження негативних вчинків, корекції морального розвитку (приклад учителя, навіювання, зауваження, переконання, вироблення правильного режиму школи, різноманітні заохочення) і „негативної дії”, що передбачали покарання, обговорення вчинку учня та його особистісних характеристик на педагогічній раді, виклик батьків до школи тощо. Основними прийомами дисциплінування школярів були: зауваження і окрик учителя, наведення позитивних і негативних прикладів із

розповідей, біографій відомих людей, власного досвіду, написання творів на морально-етичні теми, а також проведення бесід і пояснення учням сутності існуючих шкільних правил та ін. У другій половині XIX ст. поширеними були „нижчі” покарання (докір, арешт, догани та ін.) і „вищі” (звільнення з навчального закладу, догани від педагогічної ради). Спостерігалось також застосування фізичних покарань і покарань оцінкою. На початку XX ст. визнавалася необхідність зменшення кількості покарань для учнів, використання у практиці шкіл переважно методів „позитивної дії” у процесі формування дисципліни учнів.

Виявлено, що суб'єктами педагогічної діяльності, які здійснювали формування дисциплінованої поведінки учнів вищезазначеними методами і прийомами, були класні наставники, наглядачі й учителі. На початку XX ст. до процесу дисциплінування учнів почали залучати батьків школярів шляхом створення у навчальних закладах батьківських комітетів. З'ясовано, що фізичні вправи, заняття ручною працею сприяли формуванню дисципліни учнів шляхом виховання у них потреби щодо дотримання правил організації праці, пунктуальності, здатності до самоорганізації, вміння доводити розпочату справу до кінця, самодіяльності, творчої активності.

4. Доведено, що тенденції процесу дисциплінування учнів у шкільній освіті досліджуваного періоду формувалися у межах основних етапів її розвитку та великою мірою зумовлювалися діяльністю Міністерства народної освіти, якому підпорядковувалася переважна більшість навчальних закладів. У другій половині XIX ст. для шкільної освіти були характерні: сувора система покарань учнів, авторитарне монокерівництво процесами формування дисципліни школярів, недостатність розуміння значущості батьків у вихованні школярів, упровадження в практику діяльності шкіл каральної функції педагогічних рад й інституту класного наставництва, встановлення жорсткого позашкільного нагляду в різних сферах життєдіяльності учнів. На початку XX ст. процес формування дисциплінованості характеризувався наступними тенденціями: зрушенням у розумінні школою необхідності залучення батьків, громадськості до виховання учнів; послабленням ролі школи у здійсненні позашкільного нагляду; відмова від використання суворих покарань (звільнень з навчальних закладів) та зменшення їх загальної кількості; широке застосування методів „позитивної дії”; визнання виховного потенціалу ручної праці, фізичних вправ, позанавчальної роботи (бесід, читань, екскурсій та ін.); послаблення функції контролю за дотриманням учнями правил поведінки у навчальній і позанавчальній час педагогічним персоналом.

5. Ретроспективний аналіз прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду формування дисципліни учнів у навчально-виховному процесі й позанавчальній діяльності закладів шкільної освіти України у другій половині XIX – на початку XX ст. дозволив окреслити можливості їх використання в умовах сьогодення. Обґрунтовано доцільність:

посилення уваги до морально-духовного й релігійного виховання учнів; урахування виховного потенціалу однотипної шкільної форми з ознаками приналежності школярів до певного навчального закладу; залучення *батьків і громадськості* до виховної роботи школи, організації позашкільного нагляду з метою встановлення контролю за відвідуванням учнями інтернет-закладів, недоцільного використання ними інтернет-контенту. Визначено необхідність спрямування діяльності *класних керівників* у напрямі роз'яснення прав, обов'язків учнів з урахуванням індивідуальних, гендерних особливостей, правил шкільного розпорядку й можливими наслідками його порушення, залучення *школярів* до суспільно-корисної праці, творчої діяльності у різних формах гурткової роботи.

На основі проведено дослідження розроблено й упроваджено спецкурс „Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України” для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів, спрямований на ознайомлення майбутніх педагогів з основними методами і прийомами формування дисциплінованої поведінки учнів в історії розвитку шкільної освіти України, завданнями дисциплінування особистості в сучасних навчальних закладах, розвиток мотивації студентів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів наукового пошуку. Важливими перспективними напрямками подальших досліджень є проблема дисципліни особистості в історії зарубіжної педагогічної думки, аналіз психолого-педагогічних умов формування дисциплінованої поведінки особистості, обґрунтування впливу соціального середовища на свідомість і поведінку учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Самаріна С. І. Шкільна дисципліна як педагогічна категорія / С. І. Самаріна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – К.–Вінниця : ДОВ „Вінниця”, 2008. – Вип. 18. – С. 128–133.
2. Самаріна С. І. Дисципліна учнів у вітчизняних загальноосвітніх закладах: історико-педагогічний контекст / С. І. Самаріна // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія „Психолого-педагогічні науки”. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 1. – С. 172–176.
3. Самаріна С. І. Проблема дисципліни в концепціях зарубіжних педагогів та науковців / С. І. Самаріна // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія „Психолого-педагогічні науки”. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 5. – С. 251–254.

4. Самаріна С. Позашкільний нагляд за учнями у контексті формування шкільної дисципліни (друга половина XIX – початок XX століття) / С. Самаріна // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 1. – С. 77–80.

5. Самаріна С. І. Професійна діяльність учителя у контексті формування дисциплінованої поведінки учнів загальноосвітньої школи на теренах України (II половина XIX – початок XX століття) / С. І. Самаріна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 2010. – № 10. – С. 70–73.

6. Самаріна С. І. Педагогічні ради у формуванні дисциплінованої поведінки учнів (друга половина XIX – початок XX століття) / С. І. Самаріна // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 1. – С. 122–130.

7. Самаріна С. І. Проблема шкільної дисципліни в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / С. І. Самаріна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – К.–Вінниця : Тов. фірма „Планер”, 2010. – Вип. 25. – С. 74–79.

8. Самаріна С. Професійна підготовка вчителів до формування дисциплінованої поведінки учнів (кінець XIX – початок XX століття) / С. Самаріна // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспектива : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 240–248.

9. Самаріна С. І. Формування дисциплінованої поведінки учнів як напрям діяльності педагогів у загальноосвітніх навчальних закладах України (II пол. XIX – поч. XX ст.) / С. І. Самаріна // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія „Психолого-педагогічні науки”. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – № 3. – С. 147–150.

Навчальні програми

10. Самаріна С. І. Програма спецкурсу з педагогіки (навчальної дисципліни за вибором студента) „Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України”: затверджена ректором НДУ ім. М. Гоголя 16.03. 2011 / С. І. Самаріна. – Ніжин, 2011. – 12 с.

11. Самаріна С. І. Робоча програма (навчальної дисципліни за вибором студента) „Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України” для спеціальності 6.020204 – „Музичне мистецтво” в галузі знань 0202 – „Мистецтво” (за вимогами кредитно-модульної системи): затверджена ректором НДУ ім. М. Гоголя 18.03.2011 / С. І. Самаріна. – Ніжин, 2011. – 10 с.

Статті у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій

12. Самаріна С. Проблема дисципліни і працелюбства учнів у педагогічній спадщині А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського / С. Самаріна // Український вимір :

Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Т. II. – С. 180–182.

13. Самаріна С. Реалізація виховного потенціалу літературно–музичних вечорів для молоді у закладах освіти м. Ніжина (кінець XIX – початок XX століття) / С. Самаріна // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 26. – С. 255–261.

14. Самаріна С. Дисципліна навчальної праці школярів у контексті педагогічної майстерності / С. Самаріна // Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти : тези доповідей філософсько-методологічного семінару (17 травня 2010 р., м. Київ). – К. : LAT & K, 2010. – С. 51–52.

15. Самаріна С. І. Діяльність батьківських комітетів у напрямі формування дисциплінованої поведінки учнів (на архівних матеріалах кінця XIX – початку XX століття) / С. І. Самаріна // *Strategiczne pytania światowej nauki – 2010 : materiały V Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (7–15 lutego 2010 r., Pshemyshl (Polska).* – Pshemyshl : Nauka i studia, 2010. – Volum 9. Pedagogiczne nauki. – S. 45–48.

16. Самаріна С. І. Класний журнал як віддзеркалення поведінки учнів у школі на теренах України (друга половина XIX – початок XX століття) / С. І. Самаріна // *Aplicovane vědeckě novinky – 2011 : materialy VII Mezinárodní vědecko-practicka conference (27 července – 05 srpna 2011 r., Praha (Česká republika).* – Praha : Publishing House „Education and Science” s. r. o., 2011. – Dil 4. Pedagogika. Hudba a život. – S. 46–48.

17. Самаріна С. І. Тайм-менеджмент у контексті підготовки педагогів до формування дисциплінованої поведінки школярів / С. І. Самаріна // Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей : матеріали звітної наук.-практ. конф. ІООД НАПН України (березень 2009 р., м. Київ). – Вінниця : ТОВ фірма „Планер”, 2010. – С. 279–280.

Довідкові видання

18. Самаріна С. І. Дисципліна у загальноосвітній школі України: історико-педагогічний контекст: короткий термінологічний словник / С. І. Самаріна ; наук. ред. О. В. Аніщенко. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2010. – 27 с.

АНОТАЦІЇ

Самаріна С.І. Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України (друга половина XIX – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2012.

У дисертації висвітлено проблему дисципліни учнів у шкільній освіті України другої половини XIX – на початку XX століття. Охарактеризовано стан дослідженості обраної теми у педагогічній теорії, розкрито сутність основних понять дослідження, обґрунтовано періодизацію й тенденції процесу формування дисципліни школярів. Виявлено та проаналізовано особливості, методи і форми дисциплінування учнів у навчально-виховній і позанавчальній діяльності закладів шкільного типу досліджуваного періоду на теренах України. Розкрито роль педагогічного персоналу, педагогічних рад і батьківських комітетів закладів шкільної освіти у цьому процесі.

Здійснено прогностичне обґрунтування доцільності впровадження прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду щодо формування дисципліни учнів у навчально-виховний процес сучасних закладів шкільної освіти.

Ключові слова: дисципліна учнів, шкільна освіта, виховання, вчитель, педагогічна рада, батьківський комітет, позашкільний нагляд.

Самарина С.И. Проблема дисциплины учащихся в истории школьного образования Украины (вторая половина XIX – начало XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2012.

В диссертации проанализирована проблема дисциплины учащихся в истории школьного образования Украины второй половины XIX – начала XX века. Раскрыто состояние исследованности избранной темы в педагогической теории на основе анализа архивных источников, диссертационных работ, психолого-педагогической литературы, периодических изданий, отчетной документации в области школьного образования, документов министерства народного просвещения, в которых изложены содержательные аспекты проблемы формирования дисциплины учащихся изучаемого нами периода.

Раскрыта сущность основных понятий исследования, проанализированы особенности форм, методов и способов формирования дисциплины учащихся в истории развития отечественного школьного образования. Обоснован вывод о том, что формирование современного терминологического аппарата исследуемой проблемы в Украине основывается на ключевых понятиях педагогики второй половине XIX – начала XX века.

Акцентируется внимание на прогрессивных идеях известных педагогов исследуемого периода, труды которых были посвящены поиску решений проблем формирования дисциплины учащихся в школе (М. Демкова, К. Лебединцева, Т. Лубенца, Н. Пирогова, С. Русовой, К. Ушинского, Я. Чепиги).

Разработана периодизация процесса формирования дисциплины учащихся в школьном образовании Украины во второй половине XIX – начале XX столетия. Первый период (60-е годы XIX в. – 1901 г.) примечателен становлением характерной для исследуемого периода системы школьного образования, в которой формирование дисциплины учащихся в школе предусматривало строгий контроль за ними со стороны педагогов с использованием большого количества наказаний, в том числе и „высших” (исключение из учебных заведений, выговоры, инициированные педагогическими советами). Вторым периодом (1901 – 1917 гг.) характеризуется ликвидацией сложившейся системы школьного образования, стремлением школы к согласованности педагогических усилий учителей, родителей учащихся, общественных организаций в контексте решения проблем школьной дисциплины, уменьшением количества „высших” наказаний, тенденцией гуманизации образования, в соответствии с которой истинность дисциплины учащихся основывается на уважении и доверии к ним.

Проанализирована роль методов „позитивного влияния” (поощрений, режима школы, педагогического внушения и убеждения, личного позитивного примера, послушания) и „негативного влияния” (наказаний) в формировании дисциплины учащихся в школьном образовании Украины исследуемого периода. Раскрыто значение ручного труда, физических упражнений и внешкольного контроля в контексте воспитания ответственности, исполнительности, пунктуальности, аккуратности, добросовестности, трудолюбия учащихся как составляющих их дисциплинированности.

Освещена роль педагогического персонала школы, в частности, учителей и классных наставников, в процессе формирования дисциплины учащихся, раскрыт воспитательный потенциал работы педагогических советов и родительских комитетов. В контексте формирования дисциплины учащихся проанализированы правила для учащихся, формы внеклассной работы в школьном образовании (литературно-музыкальные вечера, антиалкогольные беседы, чтения на морально-религиозные, этические темы, а также экскурсии, прогулки и др.).

На основе изучения нормативно-правовых документов, материалов выставок и съездов в сфере образования, архивных источников разработана хронологическая таблица событий и фактов, иллюстрирующая проблему формирования дисциплины учащихся в истории развития школьного образования исследуемого периода.

В диссертации осуществлено прогностическое обоснование внедрения рациональных идей историко-педагогического опыта формирования дисциплины учащихся в условиях модернизации современного школьного образования Украины.

Ключевые слова: дисциплина учащихся, школьное образование, воспитание,

учитель, педагогический совет, родительский комитет, внешкольный надзор.

Samarina S.I. The problem of the pupils discipline in the history of school education of Ukraine (second half of the XIX – beginning XX century). – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Science, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and the History of Pedagogy. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2012.

The problem of the pupils discipline in the school education of Ukraine in the second part of the XIX – beginning XX century is covered in the thesis. Research process of the chosen subject in the pedagogic theory is described, basic concepts of research are developed, periods and trends of the process of pupils discipline forming are grounded. Discovered and analyzed particularities, methods and forms of pupils discipline in the educational and extra-curricular activities of school facilities of the studied period. The role of pedagogic staff, teachers' councils and parents' committees of the school education institutions is discovered.

Prognostic support of introduced rational ideas of historical-pedagogical experience regarding forming pupils discipline in the educational process of modern schooling institutions is made in the thesis.

Key words: pupils discipline, school education, education, teacher, teachers council, parents' committee, extra-curricular supervision.